

Bretter Zoltán

A liberalizmus (magyar) vége? Részletek egy hosszabb esszéből – tézisek és vitaindító

Siker és kudarc

„A demokratikus rendszerváltás totális kudarc” – ad hangot Tamás Gáspár Miklós egy ma igen széles körben hangoztatott véleménynek. A skála TGM szélsőbalos, anarchista álláspontjától, a *Jobbik* szélsőjobbboldali és az LPM tőkeelenes és bázisdemokráciát hirdető álláspontján keresztül, Orbán Viktor miniszterelnökig és a „fülkeforradalom” által legitimált Alaptörvényig terjed. De milyen értelemben kell értenünk ezt a kudarcot? Mert, ha „totális”, akkor egyaránt morális, társadalmi és gazdasági, de mindenek előtt politikai kudarc.

A rendszerváltás – e szerint – rossz világot teremtett, másként fogalmazva, megteremtette a rossz világát. Tamás Gáspár Miklós is valahogy így gondolhatja, mert szerinte a rendszerváltás „gazdasági, szociális, ökológiai, civilizációs, kulturális és erkölcsi válságba fúlt” mondja TGM.

A rendszerváltás, ahelyett, hogy ugrás lett volna a jövőbe – ahogyan ezt sokan várták, inkább elszabadította a pokol erőit.

Ennek ellenére, a rendszerváltás nem, hogy nem volt kudarc, hanem ellenkezőleg, a legteljesebb siker volt, amit csak abban az esetben nevezhetnénk kudarcnak, ha a célkitűzés nem a demokrácia és kapitalizmus megteremtése lett volna. A morális bizonytalanságnak, a politikumot jellemző állandó harcnak, a kapitalizmus társadalmi ellentmondásainak és gazdasági hordalékának azonban a szemünk elé kellett tárulnia – ez a siker.

(...)

A liberális demokrácia intézményeinek kiépítése, a piacgazdaság működési feltételeinek megteremtése – hangsúlyozom - önmagában, sikernek tekinthető, de csak annyira, amennyire a működésükben eleve torzónak váló intézmények megteremtése annak tekinthető. Ez a siker így a kudarc forrása is, de elkerülhetetlen, hiszen a demokrácia és piacgazdaság, az egyén alkotmányos jogai és ezek alkotmánybírói védelme, a közpénzek felügyelete, a szólásszabadság és a helyi autonómia intézményei megteremtésének nem volt alternatívája. Az intézményeket egy olyan közegben kellett kiépíteni, melynek politikai kultúrája (ezen belül kiemelten az államhoz fűződő viszony) lényegében ellentmondott ezeknek az intézményeknek, s az intézményépítés térbeli (nyugati átvétel) és időbeli (hosszabb távon kell működniük, hogy megszilárdulhassanak) problémái már kezdetektől fogva lehetetlenné tették, hogy az adott időn belül „megfelelően” működjenek, azaz a politikai kultúra részeivé váljanak. Mint hogy az intézményépítésben a liberális javaslatok voltak a döntőek, s itt most elsősorban az alkotmányos berendezkedésre és a jogvédelemre gondolok, a „balhét” a liberálisoknak kellett elvinniük.

„A liberalizmusnak projektje nem – viszont kudarca volt”

(...)

A rendszerváltásnak nem volt liberális politikai projektje. Általában véve is, a politikai projekt hiányának legalább **négy alapvető oka** van, melyeket egymásra épülésük sorrendjében sorolok föl.

(1) Egy ilyen projekt - politikailag - kivitelezhetetlennek látszott. Még intellektuálisan is szinte fölfoghatatlan volt egyidejűleg elképzelni a szocialista állam átalakítását, alkalmasint lebontását, az állam uralmi funkciójának visszaszorítását, az állami bürokrácia komplett lecserélését, működésének átállítását egy más filozófiára, a bürokrácia szolgálati szempontú átszervezését, a nagy ellátó rendszerek (oktatás, egészségügy) átalakítását.

(...)

A politikai projekt tekintetében tehát azt mondhatjuk, hogy a liberális forradalom mind politikailag, mind az elméleti kidolgozottság szintjén váratlanul érte a liberálisokat. Közpolitikákat kellett kidolgozni, olyan elvek mentén, melyek kidolgozatlanok voltak. A liberalizmus óhatatlanul bevonult tehát saját biztos sáncai mögé.

Az alkotmányozás és az emberi jogok tekintetében az amerikai alkotmányosság (alkotmánybíróság határozatai), az önkormányzás (Tocqueville), az állam gazdasági szerepének minimalizálása (Hayek), az individualizmus előnyben részesítése (Mill), az állam hatalmával szembeni morális kontroll (demokratikus ellenzék hagyománya) tűntek olyan biztos fogódzóknak, melyekre elméleti megalapozottsága és gyakorlati tapasztalata folytán lehetett támaszkodni. Miközben a liberalizmus a teljes liberális hagyományból merített, elvesztette konzisztenciáját. Zavarossá vált, jóllehet következetes volt, de zavarosságát éppen a liberális hagyomány sokrétősége okozta.

(...)

(2) Egy politikai projekt azonban mégis csak volt, noha az alapjaiban kérdőjelezett meg minden politikai projektet, s ez volt az „antipolitika”.

(...)

Jól veszi észre Jeffrey Isaac, hogy a rendszerváltás liberális eszméi közé valami alapvetően nem liberális vegyül. Ami nem azt jelenti, hogy antiliberális volna, egyszerűen *aliberális*. Václav Havel és Konrád György, valamint a Charta 77 dokumentumait elemezve Isaac arra a következtetésre jut, hogy még a liberális demokráciákkal szemben is fennmarad az antipolitikai politika létjogosultsága, mint olyasvalami, ami képes lehet kijelölni a személytelen, névtelen, embertelen (ember nélküli) hatalom korlátait, s még abban a ritka szerencsés esetben is, amikor ez a hatalom képes önmaga alkotmányos és emberi jogi korlátait megteremteni; jelesül a liberális demokráciák esetében is. Isaac abban reménykedik, hogy a nyugati világ politikai rendszerében épp’ úgy szükség lesz erre a rendszer működését állandóan saját hibáival szembesítő individuális és civil magatartásra, ahogyan fennmarad ez a kvázi-politikai életforma a kelet-közép európai országokban, a liberális demokrácia intézményeinek megteremtését követően is. Nem mondja ki nyíltan, de Isaac érzékelhetően a republikanizmus arendt-i fundamentumait keresi a kelet-közép európai demokratikus ellenzék filozófiájában.

(...)

(3) Az „antipolitika” voltaképpen az állami léten kívül képzelte el az életet. A politikai projekt hiányát hihetően és nagy morális erővel lehetett helyettesíteni a liberális demokrácia és a piacgazdaság megteremtésének nem részletezett célrendszerével.

(...)

Timothy Garton Ash (és Bruce Ackerman) jóval határozottabban fogalmaz, amikor észreveszi, hogy Havel (és Konrád) útmutatása, az „igazságban való életről” az egyén igazi élete, tekintélyelvű hangsúlyt kap, ha a filozofikus és nagybetűs Igazság nevében szeretnénk élni. „Most sok mindent várunk el egy jól működő demokratikus parlamentáris rendszer politikusaitól. De az „igazságban élni” nem tartozik ezek közé. Voltaképpen a demokratikus politika lényegét úgy lehetne jellemezni, hogy „félíg működik az igazságban” A demokratikus parlamentarizmus, a valóságban, a **korlátozott ellenségeskedés hamisságának a rendszere**, melyben minden egyes párt igyekszik megmutatni az igazság egy szeletét, úgy, mintha az teljes igazság volna.” (Kiemelés tőlem - Ash 1990) Ebben az értelemben a liberalizmus ideológiája is csak a teljes igazságot állító részigazság, a teljes igazság ugyanis a normatív morális kritika világában, s nem a politikában található.

(...)

(4) Még csak sejteni is csak alig lehetett, hogy melyek is annak a társadalomnak a politikai opciói (politikai kultúrája), mely számára politikai projektet kellene megfogalmazni. A rendszerváltás legmegbízhatóbb élharcosának tekintett liberalizmus, noha a liberalizmus sokrétű hagyományából merített, végül beszorult egy szűk ideológiai zsákutcába – a jogvédő liberalizmusba, s evvel elúszott az esélye annak, hogy kialakulhasson egy liberális-demokrata politikai kultúra Magyarországon.

(...)

A közpolitikai vitákban a liberálisok következetesen képviselték a liberalizmus individualista hagyományát, elhárítottak minden közösségelvű érvet, s evvel ugyanolyan következetességgel meneteltek szembe a társadalmi elvárásokkal, melyek az államhoz diffúz, közösségelvű reményeket fűzött. A liberálisok csak viszonylag későn vették észre, hogy az állam többé nem a félelem, hanem a biztonság forrása is lehet. Nem látták, hogy az állam a valódi társadalmi együttműködést pótló, képzeletbeli és szimbólumokkal egybentartott közösség valamint azt, hogy az államszocializmus bürokratikus konstruált közössége mekkora nyugalmat biztosított. Ráadásul az SZDSZ liberalizmusa határozottan képviselési irányultságú volt, s a participáció, a közvetlen demokrácia iránt meglehetősen érzéketlen, jóllehet a demokratikus ellenzék republikanizmusából meríthetett volna.

A közszabadság ügyét a liberálisok már nem tudták képviselni. De a problémák végül is megmaradtak, amit az utóbbi idők fejleményei mutatnak meg.

Orbán Viktor tesz most kísérletet arra, hogy az imaginárius közösséget – a nagy magyar nemzetet – a magyarok számára elképzelhetővé tegye, innen származik fölfokozott nacionalizmusa, s ugyancsak ő tesz kísérletet, az államszocializmus mintájára, a bürokratikusan konstituált közösség létrehozására. Mindezt úgy, hogy egészen határozottan kerüli az összeütközést a rendszerváltás előtt kialakult politikai kultúrával. Orbánnal némiképpen szemben (legalábbis a kétharmad képviselési demokráciájával szemben), a két rendszerkritikus párt, a Jobbik és a LMP a participációra és bázisdemokráciára épít. A legutóbbi fejlemények azt igazolják, hogy a rendszerváltás liberalizmusát miért lehet okolni, hogy megcsalta a hozzá fűzött ’89-es reményeket. De azért az említett „korrekciós kísérletek” egyike sem a közszabadság ethosának jegyében zajlik.

Praktikus összefoglalás

A magyarországi liberalizmus kudarca, de legfőképpen az, hogy ma olyan általános az elutasítottsága, mint amilyen, számos félreértésen alapul:

1. Fakad abból, hogy a közvélemény a liberalizmussal azonosította azt, amit a rendszerváltás kudarcának vél. Mint láttuk, a demokrácia és kapitalizmus célkitűzési óhatatlanul, szükségképpen és elkerülhetetlenül vontak maguk után olyan jelenségeket, melyek a liberalizmustól teljesen függetlenül megnyilvánultak volna.
2. Fakad abból, hogy a rendszerváltás aktorai és résztvevői, aminthogy elszenvedői is, összetévesztették a republikanizmust a liberalizmussal. S noha e kettő számos ponton érintkezik, teljes azonosításuk aligha állja meg a helyét. A demokratikus ellenzék republikánus hagyománya a participatív demokrácia irányába tett lépéseket várt volna el az SZDSZ-től, míg az mindvégig megmaradt elitista pártnak.
3. Az autoriter intézményépítést tekintette a rendszerváltás elsőrangú feladatának, s rendszeresen figyelmen kívül hagyta a társadalom történetileg rögzült politikai kultúráját.
4. Az „SZDSZ – a magyar liberális párt” mindvégig küzdött önmaga identitásának meghatározásával, s a liberalizmust nem is állt módjában hatékonyan képviselni. Bár többször kormányzott, de ritkán rendelkezett hatalommal. Saját választói eleve nem fogadták el a párt hatalmi helyzetét és a civil társadalomba való visszatérését szorgalmazták, a hajdani, minduntalan a rendszerváltás előtti „morális pozícióját” kérték rajta számon.
5. A „magyar liberalizmus” csak egy szűkebb doktrinális alappal bírt, ami elégtelennek bizonyult egy rendszerváltó társadalom megannyi problémájának megválaszolására. Nem csak a liberalizmus általános válsága sújtotta, de önmagát is beszűkítette az emberjogi liberalizmusra. Két teoretikus kérdésre így már nem tudott széles körben elfogadható választ adni: mit tud mondani a közösség-elvűsége és hogyan védi ki azt, hogy neokonzervatív, globalizáció-párti gazdaságpolitikával vádolják és libertáriánus társadalomképpel rendelkezik.
6. Kérdés, hogy a kelet-közép európai, s ezen belül a magyar politikai kultúra, mennyire képes befogadni a liberalizmust? Ahol a demokrácia és nacionalizmus szembekerülése oly’ általános, ahol az állam tekintélyelvűsége maga a hagyomány, ahol az individualizmusnak jószerivel csak egoista elfajulása ismeretes; lehet-e valaha is liberalizmusról beszélni?
7. Kérdés, hogy általában véve is, mennyire képes a liberalizmus megfelelni a 21. század kihívásainak? A 19. századi liberalizmusnak az első világháború vetett véget; a nyugati világ második világháború utáni liberalizmusa mély válságban van. A globalizáció és modernitás korában kérdés, hogy a liberalizmus válhat-e még egyszer „vezető ideológiává”.